

TİRMİZİ VE İBN MACE'Yİ İBN HAZM'IN MECHUL OLARAK VASIFLANDIRMASI

Selman BAŞARAN*

ÖZET

Bir önceki araştırmamızda İbn Hazm'ın mechûl tabirinden ne anladığını izah etmiştik. Bu makalemizde ise onun Tirmizî ve İbn Mâce'yi mechûl olarak nitelendirdiğine dair iddialara yer vermek ve bu konudaki bizim tesbitlerimizi sunmak istiyoruz.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Behauptung Ibn Hazms "Tirmizi und İbn Mace Sind
Unbekannt (Machul)

In früher Untersuchung erklärten wir das Verstehen Ibn Hazms "machul in islamischen Überlieferung". In diesem Artikel wollen wir seine Behauptungen betreffend "Tirmizî und İbn Mâce" vorlegen und unsere Befestigen in diesem Gegenstand mitteilen.

İbn Hazm'ın, sünen sahibi Tirmizî (ö. 279) için de mechûl dediği iddia edilmektedir. Biz bu iddianın geçerli olduğu kanaatinde değiliz. Zehebî, Endülü's'e daha sonraki devirlerde girmiş olmaları sebebiyle Tirmizî ve İbn Mâce'nin (ö. 273) sünenlerini İbn Hazm'ın görmediğini belirtiyor¹. Sünenini görmediği için de Tirmizî'yi mechûl olarak nitelendirdiğini yine Zehebî kaydediyor². İbn Kesir'de (ö. 774)³ ve İbn Hacer'de de (ö. 852) buna benzer ifadelere rastlamaktayız⁴. İbn Hacer bu iddiayı Ebû Ya'lâ el-Halîlî'den nakletmiş görünüyor. Ebû Gudde de bu suçlamaların, Halîlî'nin "el-İrşâd fî Ulemâi'l-Bilâd" adlı eserinden intikal ettiğini söylüyor⁵.

* Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

- 1 Bk. Zehebî, Siyerü'n-Nübelâ, (İbn Hazm maddesi ayrıbasım), Beyrut 1389, 41.
- 2 Bk. Zehebî, Mızânü'l-İtidâl, Kahire 1382, III, 678.
- 3 Bk. İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrut 1966, XI, 67.
- 4 Bk. İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, Haydarabad 1327, IX, 388.
- 5 Bk. er-Raf'u ve't-Tekmîl, Halep 1388, s. 390.

Halîlî'nin hicrî 446 yılında vefat ettiği ve Kazvinli olduğu⁶ dikkate alınırsa kendisinden on yıl sonra Endülüs'te ölmüş olan ve hayatında Endülüs dışına hiç çıkmamış bulunan İbn Hazm'ın, hangi tarihte yazdığı tam tesbit edilemeyen el-İsâl adlı kitabını görüp okuması, hattâ bu eserden haberdar olması çok uzak bir ihtimal olarak görünmektedir.

Zehebî, İbn Kesîr ve İbn Hacer'den kaynaklandığını tahmin ettiğimiz bu haberi başka müelliflerin de kitaplarına aldığını müşahede ediyoruz⁷. Bu iddialara dayanarak mechûl sözünün İbn Hazm'a ait bir remz olduğu, durumuna vakıf olmadığı kimseleri mechûl olmakla suçlayıverdiği söylenmekte⁸, böylece onun birçok meşhur râvîyi bilinmemekle itham ettiğini belirterek⁹ İbn Hazm'ın mechûl ithamında yalnız kaldığı râvîlerin güvenilir sayılmasının uygun olacağı kanaatine varılmaktadır¹⁰. Nitekim Zehebî, İbn Hazm'ın Tirmizî hakkında "mechûldür" demesine itibar edilmeyeceğini söylemektedir¹¹.

Vakıa İbn Hazm bazı tanınmış râvîler hakkında mechûl tabirini kullanmıştır. Fakat Tirmizî'yi mechûl olarak vasıflandırdığına araştırmalarımızda rastlamadık. Onun Muhallâ isimli eserinin Ferâiz bahsini gözden geçirdiğimiz zaman¹², Tirmizî vasıtasıyla Zeyd b. Sâbit'in ferâizi en iyi bilen sahabî olduğuna dair bir hadis rivayet ettiğini¹³, ancak bu hadisin isnadındaki bazı râvîleri bilinmemekle itham ettiği halde Tirmizî hakkında hiçbir şey söylemediğini gördük¹⁴. Başka nüshalarda farklı bir ibare bulunduğu dair dipnotta da bir işarete rastlamadık. O halde geriye iki ihtimal kalıyor: Bunlardan birincisine göre İbn Hazm'ın, hadisi Tirmizî'den nakleden râvîlere mechûl demesine ve bu sebeple hadisi zayıf saymasına bakılarak Tirmizî'yi de mechûl saydığı sonucuna ulaşılmış olabilir. İkinci ihtimal de, Kitabü'l-İsâl'de Tirmizî'yi gerçekten mechûl olarak nitelendirdiğine dair bir ibare yer almış¹⁵, fakat Muhallâ'da bu fikrinden vazgeçmiş olmasıdır.

Öyle zannediyoruz ki, Zehebî'nin, az önce zikredilen görüşü, kendisinden sonrakiler tarafından hiç tetkik edilmeden aynen alınmış ve eğer bir yanlış anlama var ise bu yanlış, bazı çoğaltmalarla nesiller boyunca devam etmiştir. Nitekim İbn Hazm'ın, İbn Mâce için de mechûl dediğini Ebû Gudde, Kevserîden nakletmekte-

6 Bk. İbnü'l-İmad, Şezerâtü'z-Zeheb, Beyrut ts., III, 274; Hacı Halife, Keşfü'z-Zunûn, İst. 1971, I, 70; Kehhâle, Ö. Rıza, Mu'cemü'l-Müellifin, Dımaşk 1957, IV, 121.

7 Meselâ bk. Sehâvî, Fethu'l-Mugîs, s. 482; Laknevî, a.g.e., s. 183-185; Abdül-Fettah Ebû Gudde, er-Raf'u ve't-Tekmül, s. 183-185 deki dipnotlar; Zafer Ahmed et-Tehânevî, Yeni Usul-i Hadis, (terc. Doç. Dr. İbrahim Canan), İzm. 1982, s. 255 vd.

8 Bk. İbn Hacer, Lisanü'l-Mîzan, Haydarabad 1329, I, 432.

9 Bk. İbn Hacer, Tehzib, IX, 388.

10 Bk. Tehânevî, a.g.e., s. 268.

11 Bk. Zehebî, Mîzân, III, 678.

12 İbn Hazm'ın, Tirmizî'ye Kitabü'l-İsâl'in Ferâiz bölümünde mechûl dediği iddia edilmektedir.

13 Hadis için bk. Tirmizî, Menâkıb, B. 33.

14 Bk. Muhallâ, X, 388.

15 Kitabü'l-İsâl hakkında İbn Hazm çeşitli eserlerinde bilgi vermekte fakat bu kitabın bize kadar ulaşmadığı da bilinmektedir. Bu yüzden iddiayı kaynağından araştırma imkânlarından ne yazık ki mahrum durumdayız.

dir¹⁶. İbn Hazm'ın İbn Mâce'yi mechûl olarak vasıflandırdığı iddiasına Kevserî ve Ebû Gudde dışında hiç kimsede rastlamadığımız gibi, İbn Hazm'ın kendi kitaplarında da böyle bir ifade bulamadık.

İbn Hacer, Tirmizî ve İbn Mâce'nin Sünenlerini İbn Hazm'ın görmemiş olamayacağını iddia ederek¹⁷ onun, Tirmizî ve İbn Mâce'yi güvenilir olmamakla vasıflandırdığını anlatmak istemekte, bu vesileyle de İbn Hazm'ı tenkid etme gayreti içerisine girmektedir. Halbuki, daha önce belirttiğimiz gibi, adı geçen sünenlerin, İbn Hazm'ın ölümünden sonra Endülüs'e girmiş olduğu, dolayısıyla İbn Hazm'ın bu kitapları görmediği şeklindeki Zehebî'nin tesbiti daha makul görünmektedir. Görmediği bir kitabın tanımadığı müellifini — şâyet söylemiş ise — mechûl diye nitelendirmesi sebebiyle İbn Hazm'a cephe almanın ne derece uygun bir davranış olduğunu düşünmek lâzımdır.

Cerh ve Ta'dîl konusunda İbn Hazm'ın genel prensibi şudur: İtham ettiği râvînin kusurunu açıkça ortaya koymadıkça, yâni cerh sebebinin zikretmedikçe cârihin sözüne itibar edilmez¹⁸. Buhârî ve Müslim gibi hadis imamlarının da dâhil olduğu çoğunluğun kabul ettiği bu prensibe¹⁹ kendisinin tam olarak uyduğu söylenemez. O, râvîleri cerhederken çoğu kez sebep zikretmeden "mechûldür" deyip geçmiş ve tenkidlere, daha çok bu yüzden maruz kalmıştır.

İbn Hazm'ın, bazı râvîleri mechûl olarak vasıflandırırken neye dayanarak bu ifadeyi kullandığını tesbit edemedik. Yâni, "mechûl" ithamını bir başka cerh ve ta'dîl âliminin görüşlerine dayanarak mı, yoksa kendi mütalaası neticesinde mi yaptığını belirlemek imkânına sahip olamadık. Bununla beraber, tanınmamakla itham ettiği râvîlerin çoğunu İbn Sa'd (ö. 230), İbn Adiy (ö. 365), Ebû Hâtim (ö. 275) gibi âlimlerin de mechul olarak vasıflandırması dikkate alınır, onların kitaplarına itibar ettiği söylenebilir. Ayrıca, bazı râvîleri mechûl olarak nitelendirirken İbn Ma'în'in (ö. 233) görüşlerinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Nitekim, el-Esved b. Sa'lebe için "mechûldür" dedikten sonra, "İbn Ma'în ve başkaları böyle söylemektedir" diye ekler²⁰. Zührî'den (ö. 124) rivâyette bulunan Süleyman b. Dâvud için, "hadisi zayıftır, mechûlü'l-hâl'dir" der ve "bunu İbn Ma'în ve başkaları söylemiştir" diye ilâve eder²¹. Hamza el-Aizî için, "bilinmeyen bir şeyhtir" der ve şöyle devam eder: "Bunu İbn Ma'în söylemektedir. Onun güvenilir olduğunu belirleyen hiç kimse bilmiyoruz"²². Mehdî el-Hecerî'yi İbn Hazm mechûl olarak vasıflandırmış²³, İbn Ma'în de, "onu bilmiyorum" demiştir²⁴. Fakat Bısr b. Asım b. Süfyan'ı İbn Ma'în güvenilir kabul ettiği halde, İbn Hazm, "gayru ma'ruf olarak nitelendirmiştir"²⁵.

16 Bk. Tehânevî, a.g.e., 273 de 253 no lu dipnot; Laknevî, a.g.e., 185 de 2 no lu dipnot.

17 Bk. Tehzîb, IX, 388.

18 Bk. İbn Hazm, İhkâm, I, 146.

19 Bk. Hatîb, Kifâye, 107, 108.

20 Bk. Muhallâ, VIII, 196. İbnü'l-Medîni'nin de bu râvîyi mechûl olarak vasıflandırdığına dair bk. Zehebî, Mizân, I, 256.

21 Bk. Muhallâ, X, 364.

22 Bk. Muhallâ, X, 465.

23 Bk. A.g.e., VII, 18.

24 Bk. İbn Hacer, Tehzîb, X, 324.

25 Bk. Muhallâ, V, 277.

Zaten İbn Ma'in'in bütün görüşlerine itibar edilmesi gerekmediğini, bir başka vesile ile şöyle belirtiyor: "Yahya b. Ma'in ve başkalarının görüşlerine, bir râvîyi, "adâletle şöhrat bulmuş değildir" şeklinde zayıf olarak nitelendirdikleri zaman itibar edilir. Ama, güvenilir râvîlerin rivayet ettiği bir hadisi, sebebini bildirmeden zayıf olarak itham ettikleri zaman onların sözüne iltifat edilmez. Çünkü, bu, delilsiz bir iddia olur"²⁶.

Hangi şekilde olursa olsun mechûl kabul edilen bir râvînin rivayet ettiği hadis zayıf sayılır. Sağlam haberlerle kuvvet kazanmadıkça mechûlün rivâyeti delil olmaz. İbn Hazm da bir çok râvîyi mechûl olarak itham ederken bununla, onların rivâyetini reddetmek istemiştir.

Mechûl olarak nitelendirdiği râvîlerin rivâyetini bir başka yerde, kendi lehine olsa bile, kullanmak istemez. Daha da genelleştirsek, "zayıf kabul ettiği râvîlerin rivayetini kendisi kullanmadığı gibi, başkalarının da kendi aleyhine delil olarak kullanmalarına râzî olmaz," diyebiliriz. İbn Hazm bu görüşlerinden sonra şu kuralı koymaktadır: "Eğer biz bir râvînin rivayetini bir yerde delil almışsak onun haberini her yerde delil olarak kullanırız"²⁷.

Ancak İbn Hazm'ın bu prensibine de kendisinin her zaman sâdık kaldığını göremiyoruz. Kendi lehine delil olarak kullandığı haberlerin râvîlerini — mechûl de olsalar — güvenilirmiş gibi kabul ettiğine, aleyhinde delil olabilecek haberlerin râvîlerini ise — sağlam da olsalar — mechûl olarak nitelendirdiğine şâhit olabiliyoruz. Nitekim, el-Alâ' b. İsmâ'il'den nakledilen, "secdeye varırken dizlerin ellerden önce yere konması gerektiğini" bildiren hadisi, — kendisi bu görüşte olmamakla birlikte — sağlam kabul etmiş ve muhâliflerinin lehine muhteva itibariyle delil olmayacağını anlatmağa çalışmıştır²⁸. Oysa hadisin râvîsi olan el-Alâ' b. İsmâ'il mechûl addedilmiştir²⁹. Yine İbn Hazm, Muaz b. Abdillâh b. Hubeyb vâsıtasıyla naklettiği bir haberi kendi lehine delil olarak kullanmaktadır³⁰. Oysa bu râvînin mechûl olduğunu bizzat kendisi söylemiştir³¹.

Yine kendi görüşlerine uygun haberlerin râvîlerini müdafaa ederken başkalarının o râvîleri tenkid etmesine aldırmaz. Hattâ tenkid edenleri delilsiz iddiada bulunmakla suçlar. Onları yalan söylemekle bile itham eder. O, râvînin güvenilir olduğunu söylerken de İ. Mâlik (ö. 179), Buhârî (ö. 256) ve Müslim (ö. 261) gibi tanınmış muhaddislerin o râvîden hadis rivâyet ettiklerini belirterek görüşlerine destek arar.

26 Bk. A.g.e., VI, 21. İbn Hazm'ın bu ifadelerindeki "başkaları" sözüyle, diğer cerh ve ta'dil imamlarını kastettiği muhakkak ise de bunların kimler olduğunu tesbit etmek hemen imkânsız gibi görünüyör.

27 Bk. Muhallâ, II, 12.

28 Bk. A.g.e., IV, 129. Aynı râvî vasıtasıyla hadisi Hâkim de nakletmiş ve Buhârî ile Müslim'in şartlarına uygun olarak hadisin sahih olduğunu, hiç bir illeti bulunmadığını söylemiştir (Bk. Müstedrek, I, 226).

29 Bk. İbnü'l-Kayyim, Zâdü'l-Meâd, I, 58. Beyhakî de bu hadisi naklettikten sonra, hadisi el-Alâ' b. İsmâ'il el-Attar' dışında başka rivayet eden kimse bulunmadığını söyleyerek onun zayıf olduğuna işaret etmek istemiştir. (Bk. Beyhakî, Sünen, II, 99).

30 Bk. Muhallâ, IV, 230.

31 Bk. İbn Hacer, Tehzîb, X, 192. Aynı hadisin isnadında Üsâme b. Zeyd el-Ley-sî de bulunmaktadır. Halbuki bu zatın zayıf olduğunu İbn Hazm kendisi söylemektedir (Bk. İhkâm, V, 136).

Meselâ İbrâhîm b. Ubeyd'le ilgili olarak diyor ki: "Bu râvînin mechûl olduğunu iddia ediyorlar. Yalan söylüyorlar. O meşhûr ve güvenilir bir râvîdir. Müslim — Sahih'inde — ve başkaları kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir³². Görülüyor ki o, Müslim'in bir râvîden hadis nakletmesini o râvînin güvenilirliği hususunda delil olarak kullanmaktadır. Halbuki bir başka yerde, kendi görüşleri aleyhinde nakledilen bir hadisin râvîsini mechûl olarak nitelendirirken o râvîden Buhârî ve Müslim'in hadis almasına hiç itibar etmez. Meselâ Atıyye b. Kays (ö. 121) için mechûl der³³. Oysa Atıyye'nin mechûl olmadığı ve Müslim'in kendisinden hadis naklettiği belirtilmektedir³⁴. İbn Hazm Attâb b. Beşîr'i mechûl olarak vasıflandırır³⁵. Halbuki Attâb'dan Buhârî hadis nakletmiştir³⁶. Ebu Gassân Muhammed b. Yahyâ b. Aliyi de İbn Hazm mechûl olmakla itham eder³⁷. Oysa Buhârî ondan hadis rivâyet etmiştir³⁸.

"Allah haram kıldığı şeylerde sizin için şifa yaratmamıştır" hadisini o batıl kabul eder. Çünkü hadisin râvîsi olan Süleyman b. Ebî Süleyman eş-Şeybânî'yi mechul olarak nitelendirir³⁹. Oysa bu haberi Buhârî Sahih'ine almıştır⁴⁰."

İbn Hazm, gerçekten kuvvetli hafızaya sahip bir muhaddistir. Hafızasına çok güvendiği için de zaman zaman yanıldığı olmuştur⁴¹. Bu yanlışlarında âlimlerin çoğunluğunun görüşlerine muhalif kanaatleri ortaya çıkmışsa o zaman İbn Hazm'in bu muhalif görüşlerine itibar etmemek gerektiği, çünkü bu tür muhalefetlerinde bazan doğruyu bulmuşsa da daha çok hatâ yaptığının ortaya çıktığı belirtilmektedir⁴².

SONUÇ

İbn Hazm, çeşitli hadis ilimleri yanında cerh ve ta'dîl ilminde de adını duyurmuş bir muhaddistir. Bazıları onu Tirmizî ve Hâkim (ö. 405) gibi müsamahakâr tenkidciler arasında zikrederken⁴³ bazıları da titiz tenkidcilerden saymanın uygun olacağını söylemişlerdir⁴⁴. Cezâirî ise İbn Hazm'ı İbn Abdilberr (ö. 463), Beyhakî (ö. 458) ve Hatîb Bağdâdî (ö. 463) ile aynı kategoride mütalaa etmiştir⁴⁵.

-
- 32 Bk. Muhallâ, IX, 531. İbrâhîm b. Ubeyd için Ahmed b. Hanbel "ilimle şöhrat bulmuş değildir" demektedir. Bk. İbn Hacer, a.g.e., I, 144. Alâ' b. Abdirrahman'ın güvenilir olduğunu, kendisinden Şu'be, Süyanû's-Sevrî, Mâlik gibi muhaddislerin hadis naklettiğini belirttikten sonra, "İbn Ma'in'in tenkid etmesi ona zarar vermez" demektedir. Bk. Muhallâ, VII, 26.
- 33 Bk. Muhallâ, I, 231.
- 34 Bk. Aynı yer 1 no'lu dipnot.
- 35 Bk. Muhallâ, VI, 79.
- 36 Fakat Attâb'ı başkaları da zayıf saymıştır. Bk. İbn Hacer, Hedyû's-Sârî, s. 422.
- 37 Bk. Muhallâ, I, 98.
- 38 Bk. Aynı yer dipnot.
- 39 Bk. a.g.e., I, 176.
- 40 Bk. Buhârî, Eşribe, B. 15. Fakat Buhârî haberi İbn Mes'ud'un sözü olarak ve isnadını zikretmeden rivâyet etmiştir. Süleyman'ın güvenilir olduğuna dair bk. İbn Hacer, Tehzîb, IV, 197-198.
- 41 Fazla bilgi için bk. İbn Hacer, Lisanü'l-Mîzan, IV, 198.
- 42 Bk. Cezâirî, a.g.e., s. 116.
- 43 Bk. Sehâvî, elî'lân bi't-Tevbîh, s. 354.
- 44 Bk. Laknevî, er-Raf'u ve't-Tekmîl, s. 183 de Ebû Gudde'nin dipnotu.
- 45 Bk. Cezâirî, a.g.e., s. 116.

Cerh ve ta'dil âlimleri arasında sayılan İbn Hazm'ın mechûl olarak vasıflandırıldığı râvîleri şu şekillerde değerlendirmek mümkündür:

1- İbn Hazm'la birlikte başka bir muhaddisin de mechûl olarak nitelendirdiği râvîleri mechûl sayıp rivayetini reddetmek gerekir.

2- Başka cerh ve ta'dil âlimleri tarafından zayıf addedilmiş râvîleri İbn Hazm mechûl olarak itham etmişse onun, mechûl tabirini zayıf anlamında kullandığı kabul edilmelidir.

3- Mechûlü'l-ayn'a delâlet eden lâfızları kullandığı râvîyi kimliği bilinmiyor olarak, mechûlü'l-hâl'e delâlet eden lafızları kullandığı zaman ise adâlet ve güvenilirliği belirlenmemiş olarak değerlendirdiği söylenebilir.

4- Yalnız İbn Hazm tarafından mechûl olarak nitelendirilen, diğer muhaddisler tarafından meşhur ve güvenilir kabul edilen râvîlerin durumunu değerlendirirken İbn Hazm'ın görüşünü dikkate almamak en doğru hareket olarak benimsenmiştir. Zaten İbn Hazm bu tür râvîler için çoğunlukla yalnız "mechûl" lafzını kullanmıştır. Bir kısmının mechûl olduğunu belirtirken de "biz onu tanımıyoruz" veya "ben onun kim olduğunu bilmiyorum" gibi ifadeler kullanmıştır. Böyle konularda İbn Hazm'ın tam araştırma yapmadan veya elindeki kaynaklarda hakkında bilgi bulamadığı zaman râvîyi mechûl olarak vasıflandırdığı sonucuna varılabilir. Meselâ, Ebû'l-hasan el-Eş'arî'yi tanımadığı, oradan buradan duyduğu yalan yanlış bilgilere dayanarak onun görüşlerini tenkid ettiği söylenmektedir⁴⁶.

Tabii ki bu kural yalnız İbn Hazm için geçerli değildir. Aynı durumdaki diğer muhaddisler için de aynen uygulanmıştır. Yâni bir cerh ve ta'dil âlimi bir râvîyi mechûl addetmekte yalnız kalmışsa, diğer âlimler o râvîyi güvenilir ve meşhur saymışsa, mechûl olarak vasıflandıran cerh ve ta'dil âliminin görüşüne itibar edilmez. Bunun örnekleri de daha önce geçti.

Sonuç olarak şunu belirtmek gerekir: Bir muhaddisin bir râvîyi bilmemesi veya o râvînin âdil olduğu hususundaki görüşlerin kendisine ulaşmaması, o muhaddis için bir eksiklik ve tenkid vesilesi sayılmamalıdır. Her âlimin eksikliği ve bilmediği şeyler olabilir. Ama bunu vesile sayıp o âlimi cehâletle itham etmek ölçülü bir davranış olmaz.

Bu yönleri sebebiyle İbn Hazm'a yöneltilen sert tenkidler, sanırım İbn Hazm'ın muâzırlarına karşı ölçüsüz ifadeler kullanmasından kaynaklanmaktadır. Fakat bir çok muhaddisin de taassubdan kaynaklanan ısrarı görüşlerinin olabileceği hatırlanır. İbn Hazm'ın mizacından doğan sert üslubunu müsamahayla karşılamak gerekir. Nitekim, Ebû Hâtim'in, Kur'an'ın mahluk olduğunu söylüyor diye Buhârî hakkındaki görüşlerine⁴⁷, İbn Hibban'ın Ebû Hanîfe hakkındaki telâkkilerine⁴⁸, el-Cûcânî'nin (ö. 259) Kûfe âlimleri hakkındaki ithamlarına⁴⁹, Zehebî'nin, mutasavvıf râvîler hakkındaki değerlendirmelerine⁵⁰ ne derece itibar edilebileceği hususu düşünmeğe değer.

46 Bk. Subkî, Tabakatü's-Şâfiyye, I, 43. İbn Hazm'ın, bir çok âlimi ve eserlerini tanımadığı için onları meçhul addettiğine veya tenkid ettiğine dair Ebu Gude'nin görüşleri için bk. er-Raf'u ve't-Tekmil, 392.

47 Bk. İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dil, VII, 191.

48 Bk. İbn Hibban, K.el-Mecruhîn ve'd-Duafâ, III, 63 vd.

49 Bk. İbn Hacer, Tehzîb, I, 93; Hedyü's-Sârî, 446.

50 Bk. Laknevî, er-raf'u ve't-Tekmil, 191.

BİBLİYOGRAFYA

- Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, el-Kifâye fî İlmî'r-Rivâye, Haydarabad, 1357/1938).
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali, es-Sünenü'l-Kübrâ, I-X, Haydarabad, 1344/1925.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, el-Câmi'us-Sahih, I-VIII, İstanbul 1315/1897.
- , et-Târîhu'l-Kebîr, I-IX, Haydarabad, 1380/1960.
- Cezâirî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed, Tevcihü'n-Nazar, Mısır 1328/1910.
- Hacı Halife, Mustafa b. Abdillâh, Keşfu'z-Zunûn, I-II, İstanbul 1971.
- Hâkîm, Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbü'rî, el-Müstedrek, I-IV, Haydarabad 1334-1341/1916-1923.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî, el-Cerh ve't-Ta'dîl, I-IX, Haydarabad 1371/1952.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî, Bulak 1301/1884.
- , Lisânü'l-Mîzân, I-VI, Haydarabad 1329-1331/1911-1913.
- , Şerhu Nuhbeti'l-Fiker, Mısır 1352/1934.
- , Tehzîbü't-Tehzîb, I-XII, Haydarabad 1325-1327/1907-1909.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî, el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm, I-VIII, Mısır 1345-1347/1926-1928.
- , el-Muhallâ, I-XI, Kahire 1347-1351/1928-1932.
- , Risâletâni süille fihimâ süâlün ta'nîfün, İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Bölümü, No: 2704/8.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Bustî, Kitabü'l-Mecrûhîn, I-III, Haleb 1396/1976.
- İbn Kestr, Ebü'l-Fidâ, İsmâil b. Ömer, el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XIV, Beyrut, 1966.
- , İhtisâru Ulümü'l-Hadîs, Beyrut ts.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhayy, Şezerâtü'z-Zeheb, I-VIII, Beyrut ts.
- İbnü'l-Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, I-IV, Mısır 1392/1973.
- İbnü's-Salâh, Osman b. Abdirrahman, Ulümü'l-Hadis, Dimaşk, 1392/1972.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, Mu'cemü'l-Müellifîn, I-XV, Dimaşk, 1957-1961.
- Koçyiğit, Prof. Dr. Talât, Hadis İstılahları, Ankara 1980.
- Laknevî, Muhammed Abdülhayy, er-Raf'u ve't-Tekmîl, tahk. Abdülfettah Ebû Gudde, Haleb 1388/1968.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, et-Takrîb, Mısır 1968.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahmân, el-İ'lân bi't-Tevbîh, Bağdad 1382/1963.
- Subkî, Tâcüddin Abdülhak b. Takıyyiddin, Tabakatü's-Şâfiyye, I-VI, Kahire, 1324/1906.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdürrahman b. Ebî Bekr, Tedrîbü'r-Râvî, I-II, Mısır 1385/1966.
- Tehânevî, Zafer Ahmed, Yeni Usûl-i Hadis (terc. Doç. Dr. İbrâhim Cânân), tahk. Abdülfettah Ebû Gudde, İzmir 1982.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ, el-Câmiu's-Sahih (Sünen), I-V, Kahire 1381/1962.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, Mîzânü'l-İ'tidâl, I-IV, Kahire 1382/1963.
- , el-Muğnî fi'd-Duafâ, I-II, Haleb 1391/1971.
- , Siyerü'n-Nübelâ, (İbn Hazm Maddesi ayrıbasım), Beyrut 1389/1969.